

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 342.7:37.014.53

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/01>

Бортник Н. П.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

Набокова О. Г.

Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова

РОЛЬ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН ТА ЗАПОБІГАННІ ПРАВОВОМУ НІГІЛІЗМУ

У статті аналізуються основні підходи до організації правової освіти, її значення для демократичного розвитку суспільства та шляхи вдосконалення системи правового виховання в Україні. Визначено, що правовий нігілізм, який проявляється у зневажливому ставленні до права, недотриманні законів та ігноруванні юридичних норм, становить серйозну загрозу для стабільності суспільства, оскільки підриває довіру до державних інституцій, сприяє поширенню корупції та створює умови для правового хаосу. Основною причиною цього явища є низький рівень правової обізнаності населення, що ускладнює формування відповідального ставлення до права як соціальної цінності. Підкреслено, що правова освіта є ключовим елементом у процесі формування правосвідомості громадян. Вона сприяє здатності орієнтуватися у правових нормах, розуміти свої права та обов'язки, а також ефективно використовувати правові механізми для захисту інтересів. У демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом, правова освіта виступає не лише інструментом підвищення правової культури, але й важливим засобом запобігання правовому нігілізму.

Зроблено висновок про те, що правова освіта сприяє підвищенню обізнаності громадян щодо їхніх прав, свобод та обов'язків, що дозволяє ефективніше захищати свої інтереси та уникати порушень закону. Особлива увага приділена значенню правової освіти для молоді, яка є майбутнім суспільства. Раннє засвоєння основ правової культури сприяє формуванню відповідального ставлення до закону та соціальних норм. Наголошено, що систематичне поширення знань про права, обов'язки та механізми їхнього захисту може зменшити рівень недовіри до державних інституцій та правової системи в цілому. Окремо розглянуто виклики, які стоять перед системою правової освіти в Україні. Серед них виділено недостатній рівень інтеграції правових знань у загальноосвітній процес, низьку доступність освітніх матеріалів для різних верств населення та недостатню увагу до практичної складової навчання. Для подолання цих проблем запропоновано розробити комплексні програми правової освіти, які враховуватимуть потреби різних соціальних груп і забезпечуватимуть доступ до сучасних і якісних навчальних ресурсів. Ефективна система правової освіти сприятиме зміцненню громадянського суспільства, підвищенню рівня довіри до держави та її інституцій, а також запобігання корупції та зловживанню владою.

Ключові слова: права людини, правова освіта, правовий нігілізм, правосвідомість, правова культура.

Постановка проблеми. Правова освіта є одним із ключових елементів у процесі формування правосвідомості громадян, що забезпечує їхню здатність орієнтуватися в правових нормах, розуміти свої права та обов'язки, а також ефективно вико-

ристовувати правові механізми для захисту своїх інтересів. У сучасному демократичному суспільстві, де верховенство права є основоположним принципом державного устрою, правова освіта виступає не лише інструментом підвищення пра-

вової культури, але й важливим засобом запобігання правовому нігілізму.

Правовий нігілізм, що проявляється у зневажливому ставленні до права, недотриманні законів та ігноруванні юридичних норм, є серйозною загрозою для стабільності суспільства. Він підриває довіру до державних інституцій, сприяє поширенню корупції та створює умови для правового хаосу. Однією з головних причин цього явища є низький рівень правової обізнаності населення, що ускладнює формування відповідального ставлення до права як соціальної цінності.

У цьому контексті правова освіта відіграє фундаментальну роль. Вона спрямована на формування правових знань, навичок і переконань, які дозволяють громадянам усвідомлено брати участь у суспільному житті. Крім того, вона сприяє вихованню поваги до права, розумінню його значення як регулятора суспільних відносин та забезпечує розвиток активної громадянської позиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запобігання правовому нігілізму упродовж тривалого часу є предметом дослідження значної кількості науковців, з-поміж яких: В. Демічева, Є. Дергачов, О. Дзьобань, О. Дручек, Д. Єрмоленко, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Луцький, Л. Макаренко, Я. Полева, Ю. Цуркан-Сайфуліна, Шитий С.А. Шульга та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження ролі правової освіти у формуванні правосвідомості громадян та її впливу на подолання правового нігілізму.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають Я. В. Полева та Є. В. Дергачов, сучасна Україна перебуває на етапі, коли існує ризик втрати права його цінності та авторитетності. У сучасному суспільстві правовий нігілізм набув глобального характеру, що значно ускладнює процес становлення України як правової держави. Значна частина населення демонструє неповагу до права та законів, що негативно впливає на рівень правової культури та правосвідомості громадян. Це явище не лише уповільнює суспільний розвиток, але й підриває довіру до правових норм, законодавства та органів державної влади. У зв'язку з цим нагальною є необхідність подолання правового нігілізму, що стане важливим кроком у напрямку розбудови в Україні правової держави та формування громадянського суспільства [1, с. 18].

Науковці наголошують, що правовий нігілізм є деструктивним явищем у суспільстві, яке має глибокі історичні корені. Формування цього феномену в Україні значною мірою пов'язане

з історичними обставинами, зокрема періодом українського державотворення та тривалим перебуванням українських територій під владою інших держав. Особливий вплив на розвиток правового нігілізму спричинило багатовікове панування Російської імперії, а згодом і радянського режиму, які суттєво вплинули на правову свідомість населення. Існує припущення, що за відсутності цього історичного контексту рівень сучасного правового нігілізму міг би бути значно нижчим. Соціологічні дослідження підтверджують поширеність цього явища серед українського суспільства: значна частина громадян вважає, що закони в Україні орієнтовані переважно на задоволення інтересів держави, а не окремої особи. Це свідчить про низький рівень довіри до правової системи та про необхідність формування нових підходів до правової культури [1, с. 20].

Правова освіта є невід'ємною складовою демократичного суспільства, оскільки вона сприяє формуванню правосвідомості громадян, забезпечує розуміння основних принципів права та сприяє зменшенню рівня правового нігілізму. У сучасних умовах розвитку правової держави та громадянського суспільства роль правової освіти набуває особливого значення, адже вона є важливим інструментом підвищення рівня правової культури населення, що, у свою чергу, сприяє забезпеченню стабільності та правопорядку.

Правосвідомість громадян є важливим елементом правової культури суспільства. Вона охоплює знання про право, розуміння його норм і принципів, а також ставлення до права як до цінності. Формування правосвідомості є процесом, що залежить від багатьох чинників, серед яких центральне місце займає правова освіта.

Як зазначає Л. О. Макаренко, правосвідомість чинить вплив на інші форми суспільної свідомості, водночас перебуваючи під впливом таких духовних чинників, як світогляд, домінуючий стиль мислення, традиції тощо. Вона взаємодіє з іншими складовими суспільної свідомості, зокрема політичною свідомістю, яка має на неї суттєвий вплив. Окрім того, значна частина компонентів правосвідомості інтегрується у правову культуру, формуючи систему правових цінностей, характерних для певного суспільства [2, с. 15].

І. Шаравара зазначає, що правова культура охоплює знання громадянами основних положень чинного законодавства, розуміння порядку його реалізації, а також здатність застосовувати ці знання на практиці при виконанні правових норм. Вона поділяється на правову культуру суспільства

загалом і правову культуру особистості, причому ці аспекти тісно взаємопов'язані. Рівень правової культури суспільства залежить від правової освіченості його членів: чим більше громадян володіють правовими знаннями, тим вищий рівень правової культури всього суспільства. У свою чергу, правова культура особистості, як складова частина загальної правової культури, відображає рівень розвитку суспільства, сприяє соціалізації індивіда та формуванню його правомірної поведінки [3, с. 9].

Правова освіта дозволяє громадянам усвідомити свої права та обов'язки, сприяє розвитку почуття відповідальності перед суспільством і державою. Людина, яка володіє достатнім рівнем правових знань, здатна не лише захищати свої права, але й дотримуватися норм права у повсякденному житті. Отже, правова освіта є ключовим інструментом у подоланні правового нігілізму.

М. В. Повалена, І. В. Здреник та Н. В. Мельник зазначають, що відсутність у громадян належного рівня обізнаності щодо їхніх конституційних прав і обов'язків створює ситуацію, за якої людина не здатна належним чином орієнтуватися у певних обставинах. Це, у свою чергу, унеможлиблює ефективний захист її прав від неправомірних або свавільних дій з боку інших осіб [4, с. 45].

Науковці зазначають, що значущість права виявляється та формується у взаємозв'язку з іншими суспільно визнаними цінностями, такими як моральні, культурні, політичні та соціальні орієнтири, які спрямовані на захист прав людини та утвердження принципу верховенства права. Водночас існування правового нігілізму негативно впливає на ці цінності, підриваючи їхню роль у суспільстві [4, с. 45].

Правовий нігілізм – це явище, яке характеризується недовірою до права, його запереченням або ігноруванням. Це явище має негативний вплив на суспільство, оскільки воно підриває основи правопорядку, сприяє зростанню злочинності та корупції. Причинами правового нігілізму можуть бути і низький рівень правової освіти населення, і недосконалість правової системи, зловживання владою чи відсутність ефективного механізму захисту прав громадян.

Правовий нігілізм може проявлятися у різних формах: від байдужості до дотримання законів до активного протистояння державним інститутам. Для його подолання необхідно не лише вдосконалювати законодавство та забезпечувати ефективність роботи правоохоронних органів, але й активно впливати на формування

правосвідомості громадян через систему правової освіти.

Правова освіта є одним із найважливіших механізмів запобігання правовому нігілізму. Її метою є не лише інформування громадян про їхні права та обов'язки, але й формування у них позитивного ставлення до права як до інструменту забезпечення справедливості та соціального порядку.

Ефективна система правової освіти повинна охоплювати всі верстви населення – від дітей і молоді до дорослих громадян. Особливу увагу необхідно приділяти вихованню молодого покоління, адже саме вони формують майбутнє суспільства. Включення основ права до шкільної програми, організація позакласних заходів із правової тематики, а також активна участь молоді у громадських ініціативах можуть стати важливими кроками у цьому напрямку.

Д. О. Єрмоленко пропонує умовний поділ форм прояву правового нігілізму молоді на світоглядні та поведінкові. Світоглядні форми, як зазначає дослідник, існують у правосвідомості молоді і можуть не знаходити відображення у конкретних діях. Натомість поведінкові форми реалізуються через конкретні дії або бездіяльність молоді. Вчений також наголошує, що детермінанти правового нігілізму молоді є комплексами соціальних явищ, які у взаємодії породжують це явище у молодіжному середовищі. За своєю сутністю та походженням детермінанти можуть бути поділені на об'єктивні та суб'єктивні. Змістовно вони класифікуються на політичні, економічні, соціальні, ідеологічні, правові та особистісні чинники, які впливають на формування та розвиток правового нігілізму серед молоді [5, с. 7].

Для дорослого населення ефективними можуть бути різноманітні тренінги, семінари, лекції та інформаційні кампанії. Також важливу роль відіграють засоби масової інформації, які можуть поширювати інформацію про актуальні правові питання та формувати позитивне ставлення до дотримання закону.

Держава відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до якісної правової освіти. Вона повинна створювати умови для навчання громадян основам права, підтримувати ініціативи громадських організацій у цій сфері та забезпечувати фінансування відповідних програм. Крім того, важливою є підготовка кваліфікованих фахівців у сфері права та педагогіки, які здатні ефективно передавати знання та формувати позитивне ставлення до права.

Одним із важливих завдань держави є також забезпечення прозорості та доступності законо-

давства для громадян. Це включає не лише публікацію нормативно-правових актів у відкритих джерелах, але й їхнє адаптування для широкого загалу шляхом створення доступних коментарів і роз'яснень.

Серед основних шляхів подолання правового нігілізму, на думку С. Шитого та А. Бондаренко, можна виокремити процес систематизації законодавства України, спрямований на його оптимізацію, усунення нормативно-правових колізій та підвищення загальної ефективності правового регулювання. Важливим аспектом також є реформування системи освіти, зокрема впровадження заходів, які сприяють поширенню правової освіти серед населення. Це дозволить підвищити рівень правової освіченості, сформувати високий рівень правової культури та свідомості громадян, що, у свою чергу, сприятиме зміцненню правопорядку та зменшенню проявів правового нігілізму в суспільстві [6, с. 239].

Відтак, правова освіта є важливим чинником формування правосвідомості громадян і запобігання правовому нігілізму. Вона сприяє підвищенню рівня правової культури населення, зміцненню довіри до права та державних інститутів, а також забезпечує стабільність і розвиток демократичного суспільства. Для досягнення цих цілей необхідно забезпечити комплексний підхід до організації правової освіти, залучаючи до цього процесу і державні органи, і громадські організації та засоби масової інформації. Тільки спільними зусиллями можна створити суспільство з високим рівнем правосвідомості, де право буде сприйматися як цінність і основа справедливого порядку.

У цьому контексті В. В. Демічева наголошує на тому, що фахівці у галузі права неодноразово звертали увагу на важливість не лише соціально-економічного та політичного вдосконалення ситуації в державі, але й на необхідність забезпечення правової стабільності. Особливого значення, на її думку, набуває підвищення рівня правової культури, яке могло б стати ключовим чинником у формуванні стабільного правового середовища [7, с. 120].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що правова освіта є фундаментальним елементом становлення суспільства, заснованого на принципах верховенства права, демократії та поваги до прав людини. У ході дослідження було встановлено, що правова освіта виконує ключову функцію у формуванні правосвідомості громадян, яка є основою для їхньої

активної участі у суспільно-політичному житті та дотримання законодавчих норм.

По-перше, правова освіта сприяє підвищенню рівня обізнаності населення щодо їхніх прав, свобод та обов'язків. Це, у свою чергу, дозволяє громадянам ефективніше захищати свої інтереси, реалізовувати права та уникати ситуацій, що можуть призвести до порушення закону. Особливо важливою є правова освіта для молоді, яка формується як майбутнє суспільства. Раннє засвоєння основ правової культури сприяє формуванню відповідального ставлення до закону та соціальних норм.

По-друге, правова освіта є дієвим інструментом запобігання правовому нігілізму. Нігілізм у правовій сфері часто виникає через нерозуміння громадянами сутності права, його ролі у регулюванні суспільних відносин та забезпеченні справедливості. Завдяки систематичному поширенню знань про права та обов'язки, а також про механізми їхнього захисту, можна зменшити рівень недовіри до державних інституцій та правової системи загалом.

По-третє, ефективна система правової освіти сприяє зміцненню громадянського суспільства. Освічені у правовому аспекті громадяни здатні не лише захищати свої права, але й виступати активними учасниками процесу контролю за діяльністю органів влади, запобігати корупції та іншим проявам зловживання владою. У цьому випадку, можна вважати, що правова освіта стає важливим чинником підвищення рівня довіри до держави та її інституцій.

Водночас дослідження виявило низку викликів, які стоять перед системою правової освіти в Україні. Зокрема, це недостатній рівень інтеграції правових знань у загальноосвітній процес, низька доступність освітніх матеріалів для широких верств населення та недостатня увага до практичної складової навчання. Для подолання цих проблем необхідно розробити комплексні програми правової освіти, які б ураховували потреби різних соціальних груп та забезпечували доступ до сучасних і якісних навчальних ресурсів.

Отже, правова освіта відіграє вирішальну роль у формуванні правосвідомості громадян, зміцненні їхньої відповідальності перед суспільством і державою та запобіганні правовому нігілізму. В умовах сучасних викликів особливого значення набуває посилення державної політики у сфері правової освіти, що сприятиме побудові правової держави і розвитку демократичного суспільства в Україні.

Список літератури:

1. Полева Я. В., Дергачов Є. В. Правовий нігілізм: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1 (42). С. 18–22.
2. Макаренко Л. О. Осмислення правової свідомості у сучасній юридичній науці. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2018. № 5. Том. 29 (68). С. 13–18.
3. Шаравара І. Правова свідомість та правова культура в Україні: проблеми їх формування. *NATIONAL LAW JOURNAL: THEORY AND PRACTICE*. 2015. IUNIE. С. 9–12.
4. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.
5. Єрмоленко Д. О. Форми прояву та детермінанти правового нігілізму молоді. *Право та державне управління*. 2015. № 3 (20). С. 4–8.
6. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. Вип. 2. С. 235–239.
7. Демічева В. В. Проблеми подолання явищ правового нігілізму. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 119–124.

Bortnyk N. P., Nabokov O. G. THE ROLE OF LEGAL EDUCATION IN FORMING CITIZENS' LEGAL AWARENESS AND PREVENTING LEGAL NIHILISM

The article analyzes the main approaches to the organization of legal education, its significance for the democratic development of society and ways to improve the system of legal education in Ukraine. It is determined that legal nihilism, which is manifested in a contemptuous attitude towards law, non-compliance with laws and ignoring legal norms, poses a serious threat to the stability of society, as it undermines trust in state institutions, contributes to the spread of corruption and creates conditions for legal chaos. The main reason for this phenomenon is the low level of legal awareness of the population, which complicates the formation of a responsible attitude towards law as a social value. It is emphasized that legal education is a key element in the process of forming citizens' legal consciousness. It contributes to the ability to navigate legal norms, understand one's rights and obligations, and effectively use legal mechanisms to protect interests. In a democratic society, where the rule of law is a fundamental principle, legal education is not only a tool for improving legal culture, but also an important means of preventing legal nihilism.

It is concluded that legal education helps to raise citizens' awareness of their rights, freedoms and obligations, which allows them to more effectively protect their interests and avoid violations of the law. Special attention is paid to the importance of legal education for young people, who are the future of society. Early mastery of the basics of legal culture contributes to the formation of a responsible attitude towards the law and social norms. It is emphasized that the systematic dissemination of knowledge about rights, obligations and mechanisms for their protection can reduce the level of distrust in state institutions and the legal system as a whole. The challenges facing the legal education system in Ukraine are considered separately. Among them, the insufficient level of integration of legal knowledge into the general educational process, low accessibility of educational materials for different segments of the population and insufficient attention to the practical component of training are highlighted. To overcome these problems, it is proposed to develop comprehensive legal education programs that will take into account the needs of different social groups and provide access to modern and high-quality educational resources. An effective legal education system will contribute to strengthening civil society, increasing the level of trust in the state and its institutions, as well as preventing corruption and abuse of power.

Key words: human rights, legal education, legal nihilism, legal awareness, legal culture.

Дата першого надходження статті до видання: 28.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025